

23 00 00 ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

23 00 00 POLITICS SCIENCES

23 00 02 ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНСТИТУТЫ, ПРОЦЕССЫ И ТЕХНОЛОГИИ

23 00 02 POLITICAL INSTITUTES, PROCESSES AND TECHNOLOGIES

УДК 329.05
ББК 66.6

**ТОЧИКИСТОН: БИСЁРҶИЗБИЯТ Ё
НИЗОМИ БИСЁРҶИЗБӢ**

Окилова Матлуба Махмудҷоновна,
д.и.ф., профессори кафедраи сиёсатишinosӣ ва
фарҳангишinosии ДДХ ба номи акад.
Б.Гафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ТАДЖИКИСТАН:
МНОГОПАРТИЙНОСТЬ ИЛИ
МНОГОПАРТИЙНАЯ СИСТЕМА**

Акилова Матлуба Махмудҷановна,
д.филос.н., профессор кафедраи политологии и
культурологии ХГУ им. акад. Б. Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)

**TAJIKISTAN: MULTIPARTYNENESS OR
MULTIPARTY SYSTEM**

Akilova Matluba Makhmudjanovna,
Dr. of Philosophy, Professor of the department of
politology and culturology under Khujand State
University named after acad. B. Gafurov
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: akilovamatluba@mail.ru

Ключевые слова: политические партии, партийные системы, многопартийность, многопартийная система, партийные отношения, межпартийная конкуренция

В статье рассматриваются особенности формирования многопартийности в Республике Таджикистан как новой реальности в процессе демократизации общественной жизни. Автор отмечает, что Республика Таджикистан находится в переходном периоде к многопартийной системе, и в этом отношении не имеет достаточного практического опыта. В сравнении с другими западными странами, партии в Таджикистане сформировались в результате «взрыва» в обществе. Этим и обусловлен хаотичный и неструктурированный процесс становления и характер самих партий. Автор полагает, что политические партии в своем профессиональном развитии делают первые шаги, степень их развития и успехи неравнозначны. В статье автор пытается проследить динамику и тенденции развития многопартийности в Таджикистане, а также основные препятствия для упрочения многопартийной системы. Основным выводом из проведенного исследования следует считать, что пока многопартийная система Таджикистана еще не организована, идет процесс профессионального

формирования политических партий, их политическое становление в общей сложности требует серьезного толчка.

Key words: *political parties, party systems, multipartyism, multiparty system, party relations, interparty competitiveness*

The article dwells on the peculiarities of multipartyism formation in Tajikistan Republic as a new reality in the process of social life democratization. The author outlines that Tajikistan Republic is in the period of transition to multipartyism system and it has no adequate practical experience in this respect. In comparison with other Western countries parties in Tajikistan formed as result of «explosion» in the society. Hence a chaotic and non-structured process of formation and a character of the parties themselves. The author deems that political parties have been doing their first steps in their professional development; their degrees of evolution and progresses being not tantamount. The author tries to follow dynamics and tendencies of its development in Tajikistan; major hindrances preventing multipartyism system from consolidation being taken into account as well. The main conclusion of the research conducted runs to the following effect: while a multipartyism system of Tajikistan hasn't been organized yet and the process of professional formation of political parties is on, their political formation requires a grave impetus.

Сохтори сиёсии ҷомеаи ҷаҳонии муосирро бидуни ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои мухталифи ҷамъиятӣ ва созмонҳои иҷтимоӣ тасаввур кардан имкон надорад. Онҳо аз ҷумлаи унсурҳои муҳими инкишофи ҷомеаи мутамаддин буда, дар низоми муносибатҳои байниҳамдигарии давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мақом ва нақши пешбарро соҳибанд. Ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, яке аз унсурҳои асосии сохтори сиёсии ҳама гуна ҷомеа буда, то дараҷае сатҳи тараққиёти онро муайян мекунанд ва наъми муҳими зуҳури риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва ҳимояи манфиату талаботи инсон мебошанд. Бидуни онҳо дар ҷамъият демократия, озодии фикр, адолат, озодии ҳуқуқ имконнопазир аст. Ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ танзимгари муносибатҳои байниҳамдигарии давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ буда, тавассути онҳо ҷомеаи шаҳрвандӣ ба фаъолияти давлат назорат мебарад. Мавҷудияти чунин ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ аз сатҳи камолот ва қобилияти ташаккулдиҳии он шаҳодат медиҳад.

Байни унсурҳои дигари сохтори сиёсии ҷомеаи ҳизбҳои сиёсӣ мавқеи ҳоса доранд. Онҳо дар танзими равандро ва муносибатҳои сиёсии байни одамон, давлат ва ҷомеа саҳми беандоза доранд. Одамон ҳамчун гурӯҳҳои калони иҷтимоӣ мақсад ва ҳадафҳои мухталифи сиёсӣ доранд ва барои ба он ноил гардидан аз шаклҳои мухталифи иттиҳодияҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ истифода менамоянд, ки муҳимтарини онҳоро ҳизбҳои сиёсӣ ташкил медиҳанд.

Дар ҷомеаи кунунӣ зарурат ба ҳизбҳои сиёсӣ то чӣ андоза вучуд дорад? Дар ҳақиқат ҷомеаи комил, давлатҳои муқтадир ва демократӣ кӯшиш менамоянд, ки ҳуқуқи манфиатҳои одамонро аз ҳар ҷиҳат, аз ҷумла ба воситаи ҳизбҳои сиёсӣ қонун гардонанд. Ҳизбҳои сиёсӣ худ танзимгар ва сарфагари қувваҳои расмӣ ҳокимияти давлатӣ мебошанд, ба моҳият ва хосиятҳои зарурии давлати комили демократӣ зараре намеоранд. Ҳизбҳои сиёсӣ барои демократияи намоёндагӣ низ заруранд, зеро

омма яку якбора ва ҳар кас дар алоҳидагӣ давлатро идора карда наметавонанд. Инчунин маълумоту хабарҳое, ки ҳизбҳои сиёсӣ, махсусан ҳизбҳои оппозитсионӣ медиҳанд, дар такмил ва таҳкими сохтори давлатӣ ва ҷомеа хеле муҳиманд. Маҳз ҳизбҳои оппозитсионӣ аз канора назар намуда, хатою камбудии ҷойдоштаро беҳтар ошкор менамоянд. Аз ин хотир, барои ҷомеаи комил ва давлати демократии муктадир ҳеч зарурат ба манъи фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ вучуд надорад. Баръакс, ҳизбҳои сиёсиро ҳамчун унсури инкишофи ҷомеаи демократӣ истифода бояд кард.

Яке аз нишонаҳои асосии ҷомеаи демократӣ ин мавҷудияти бисёрҳизбӣ аст, ки барои андешаҳои гуногун ва амалӣ шудани фаъолияти иродаи табақаҳои гуногуни ҷомеа ва пешгирӣ аз хатари тоталитаризм замина фароҳам месозад. Дар давлати ҳуқуқбунёд ташаккули сохторҳои давлатии дараҷаҳои гуногун бояд барои ҳар шаҳрванд дастрас ва шаффоф бошад ва ин тавассути иштироқи фаъолони онҳо дар ҳаёти сиёсии кишвар аз тариқи ҳизбҳои сиёсии қонунан амалкунанда сурат мегирад.

Низомҳои ҳизбӣ яке аз воҳидҳои муҳими ҳаёти сиёсии ҷомеаро ташкил медиҳанд. Муносибатҳои байниҳамдигарии ҳизбҳои бешумори сиёсӣ тавассути қоидаҳо ва меъёрҳои системанокӣ танзим карда мешаванд.

Низомҳои ҳизбӣ кайҳост, ки дар тадқиқоти илмӣ ва таҳлилу дарки равандҳои сиёсӣ мақоми пешбар пайдо намудаанд. Низоми ҳизбӣ тартиби баҳамтаъсиррасонӣ ва рақобати ҳизбҳо дар мубориза барои ҳокимият ва амалигардонии мақсадҳо мебошад. Низоми ҳизбиро ҳамон ҳизбҳои сиёсӣ ташкил медиҳанд, ки принципҳои умумиро ба роҳбарӣ гирифта, қоидаҳои ҳамкориро риоя менамоянд. Дар баробари низомҳои ҳизбӣ мавҷудияти иттиҳодияҳои ҳизбиро низ сарфи назар кардан лозим нест. Иттиҳодияҳои ҳизбӣ иттифоқи байни ҳизбҳои сиёсӣ, ки баҳри ба амал баровардани ҳокимияти давлатӣ воқеъ мегардад. Онҳо дар дохили низомҳои ҳизбӣ фаъолият менамоянд.

Ҳангоми таснифи низомҳои ҳизбӣ ба се нишондиҳандаи онҳо бештар тавачҷӯх зоҳир карда мешавад: миқдори ҳизбҳои сиёсӣ; мавҷудияти ҳизбҳои пешбар ё иттиҳодияҳои ҳизбӣ; сатҳи рақобати байни ҳизбҳои сиёсӣ.

Дар илми сиёсии муосир тартиби ташаккули низомҳои ҳизбҳои сиёсӣ гуногун аст. Аммо бештар системаҳои якҷаҳизбӣ, дуҷаҳизбӣ ва бисёрҳизбӣ эътибор пайдо намудаанд:

1. Низомҳои якҷаҳизбӣ мавҷудияти ҳизбҳои дигари сиёсиро рад намуда, худ ҳамчун қисми таркибии дастгоҳи давлатӣ амал менамояд. Аксарияти сиёсатшиносон бар андешаанд, ки мавҷудияти як ҳизб маънои амали системаи ҳизбиро надорад. Якҷаҳизбӣ бештар хосияти ҷомеаи тоталитарӣ ва авторитарӣ мебошад. Ҳизби ягона мақоми ҳизби ҳукмронро мегирад. Якҷаҳизбӣ гӯё ҷонибдорӣ умумихалқии режими ҳукмронро таҷассум менамояд. Дар шароити ҳозира низоми якҷаҳизбӣ дар баъзе кишварҳо, аз ҷумла Зоири, Того, Габон ва ғ. вучуд дорад. ИЧШС (СССР) намунаи классикии низоми якҷаҳизбӣ буд.

Инчунин низомҳои якҷаҳизбие вучуд доранд, ки дар асл дар шакли бисёрҳизбӣ зоҳир мегардад. Як ҳизби асосӣ ва ё ҳукмрон вучуд дорад ва ҳизбҳои дигари сиёсӣ мақоми пешбари онро эътироф менамоянд. Чунин низоми ҳизбӣ дар Аврупои Шарқӣ то солҳои 1989-1990 вучуд дошт. Ҳоло дар Хитой чунин ҳолат аст. Дар баробари

Ҳизби коммунист, ки ҳизби ҳукмрон аст, Комитети инқилобии Гоминдан, Ҳизби аграрию демократӣ ва ғ. ҷабҳаи халқӣ-демократиро ташкил медиҳанд.

2. Низоми духизбӣ рақобат ё муборизаи ду ҳизби сиёсиро барои дарёфти қудрати сиёсӣ таҷассум менамояд. Истифодаи мафҳуми «низоми духизбӣ» маънои онро надорад, ки дар ҷомеа ҳизбҳои сиёсии дигар вучуд надоранд.

Ҳизбҳои сиёсӣ хеле зиёданд, вале фақат ду ҳизби сиёсӣ нуфузи зиёд доранд ва рақобат дар масъалаи ҳокимияти давлатӣ байни онҳо ба амал меояд. Дар илми сиёсатшиносӣ муносибати байни ҳизбҳо дар ин навъи низоми ҳизбӣ аз ҷониби Морис Дюверже қорқард карда шуда, қонуни Дюверже унвон гирифтааст. Низоми духизбӣ бештар дар ИМА ва Британияи Кабир зоҳир мегардад. Инчунин дар низоми духизбӣ ҳизбҳои сиёсии дигар нуфуз пайдо менамоянд. Агар рақобати ду ҳизби асосӣ пурзӯр гардад ва мусовӣ бошад, он гоҳ мақоми ҳизби сеюм нақши асосӣ мебозад. Ин ё он ҳизбро дастгирӣ намудани ҳизби сеюм рақобатро ба ғоидаи нерӯи сиёсӣ анҷом медиҳад. Ҳолати мазкур дар шароити ҳозира бештар дар Канада, Австрия, Австралия ва баъзе давлатҳои дигар хос мебошад.

3. Низоми бисёрҳизбӣ зиёда аз ду ҳизбро фаро мегирад, ки таъсир ва ташкилоти пурзӯр дошта, тавассути онҳо ба мақомоти мухталифи ҳукумат таъсир мерасонанд. Меъёри умумии низоми бисёрҳизбиро шумораи ҳизбҳои бонуфуз, ки дар натиҷаи интихобот дар парламент намояндагӣ пайдо намудаанд, ташкил медиҳад.

Дар низоми бисёрҳизбӣ барои ҳокимият ҳизбҳои сиёсии зиёд мубориза мебаранд. Одатан дар алоҳидагӣ ҳеҷ кадоми онҳо бартари кулро соҳиб гашта наметавонанд. Бинобар ин ҳизбҳои сиёсии бонуфуз дар асоси коалитсияи ҳизбӣ ҳукумати коалитсиониро ташкил менамоянд. Дар ин ҳолат тафовутҳои идеологӣ чандон барҷаста нестанд. Ҳизбҳои сиёсӣ кӯшиши иштирок дар ҳокимиятро доранд.

Инчунин дар адабиёти сиёсӣ низоми беҳизбиро низ қайд кардаанд. Дар ин низом одатан ҳизбҳои сиёсии расман ба қайд гирифта шуда ғаъолият надоранд ё ин ки қонунан ташаққули ҳизбҳои сиёсӣ манъ карда шудаанд.

Дар ҷаҳони муосир якчанд кишварҳои системаи беҳизбӣ мавҷуданд, ки одатан давлатҳои шакли идорақуниашон салтанатӣ (шоҳӣ) мебошад: Уммон, Аморати Муттаҳидаи Араб, Урдун, Бутан (то соли 2008). Дар ин кишварҳо ё расман ғаъолияти ҳизбҳо манъ карда шудаанд (Гана, Урдун) ё ин ки шароити мусоид барои ташкили ҳизбҳо вучуд надорад (Бутан, Уммон, Кувайт).

Низомҳои ҳизбиро фақат тавассути меъёрҳои микдорӣ тасниф намудан ғайримантикист. Зеро меъёрҳои арзишӣ низ дар моҳият ва хусусиятҳои низомҳои ҳизбӣ мақоми хоса доранд. Пеш аз ҳама арзишҳои ғоявӣ дар ташаққул ва инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ ва низомҳои ҳизбӣ мақоми барҷастаро соҳибанд. Ҳизби сиёсиро бе идеологияи муайян ё тафакқури хосаи дарки оламу одам тасаввур қардан имконнопазир аст. Аз ин хотир, вобаста ба рӯовариҳои арзишӣ низомҳои ҳизбиро низ ба якчанд намуд ҷудо қардан мумкин аст.

Бисёрҳизбӣ дар асри XIX ба вучуд омада дар охири асри XX ҳақиқати воқеии ҳаёти ҷамъиятию сиёсии бисёр мамлакатҳо гашт. Соли 1990 дар сайёра 172 давлати мустақил мавҷуд буда, дар 19- тои онҳо ғаъолияти тамоми ҳизбҳо манъ карда шуда буданд. Дар 29 кишвари ҷаҳон танҳо як ҳизб (ҳукумати) амал мекард ва дар 124

кишвар якчанд ҳизбҳои сиёсӣ фаъолият доштанд (тақрибан дар нисфи ин кишварҳо ҳукуматҳои муттаҳида ташкил шуда буданд).

Соли 2004 дар зиёда аз 200 давлати дунё беш аз 900 ҳизби сиёсӣ фаъолият дошт. (Дар 16 мамлакати ҷаҳон - аз ҷумла, Афғонистон, Арабистони Саудӣ, Аморати Муттаҳидаи Араб, Ватикан, Катар, Кувайт, Либия, Уммон, Эрон ва ғайра ҳизбҳои сиёсӣ расман фаъолият надоштанд) [1].

Нақши системаи бисёрҳизбӣ ва мақоми ҳизбҳои сиёсӣ дар раванди демократиконии ҷомеа хеле бузург мебошад ва раванди инкишофи дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба он робитаи зич дорад. Дар ин самт Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи гузариш ба системаи бисёрҳизбӣ қарор дорад ва ҳизбҳои сиёсӣ дар ҷомеа мақоми махсусро ишғол менамоянд.

Асосҳои муҳимтарини ба вучуд омадани бисёрҳизбият дар Тоҷикистон аз солҳои 90-и асри XX ибтидо мегиранд ва ҷӣ тавре ки таҳлили иҷтимоию сиёсӣ нишон медиҳад, пайдоиши онҳо зарурати таърихӣ ва махсули андешаҳои иҷтимоӣ мебошад. Дар натиҷа, бисёрҳизбият ҳамчун омил мустақкам намудани раванди инкишофи парламентаризм ташаккул ёфтааст. Он ҳамчун воқеияти ҷадид дар раванди демократиконии ҷомеа дар баробари таъсис додани ниҳодҳои аввалини ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки фаъолияти яқоя ва ҳамгирии онҳо дар фаъолият ва рушди ҷомеаи мустақили тоҷик нақши муҳим бозидаанд, арзи вучуд намудааст.

Нимаи дувуми солҳои 90-уми асри XX дар улуми ҷомеашиносии тоҷик ҳамчун давраи эҳёи тадқиқоти илмӣ роҷеъ ба масъалаи ҳизбҳои сиёсӣ ба шумор меравад. Новобаста аз пешгӯии пессимистии коҳиш ёфтани нақши ҳизб дар сиёсат, ки боиси пастравии ҳавасмандӣ ба тадқиқоти илмӣ дар ин самт гардид, нашри мақолаҳои сершумор дар рӯзномаю маҷаллаҳо, таҳқиқоти илмӣ бунёди ва таъсиси бюллетени Ассоциатсияи миллии сиёсатшиносони Тоҷикистон бо номи «Ҳизбҳо ва ҳаракатҳо дар Тоҷикистон» (шумораи якуми он моҳи май соли 1998 нашр гардидааст) шаҳодати болоравии демократияи ҳизбӣ, қувватгирии ҳизбҳои сиёсӣ мебошад. Ҳизбҳои сиёсӣ на танҳо аз байн нарафтанд, на танҳо ба раванди тағйирёбандаи ҷаҳони муосир созгор гардиданд, балки нақши пешбарандаи худро дар раванди сиёсӣ гум накарданд. Ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун ниҳоди навгонҳои сиёсиро пеш аз ҳама эҳсоскунанда ва ҷорикунандаи тартиботи нави сиёсӣ баромад намуданд. Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳамчун амсилаи бозоргонии иқтисодӣ амсилаи демократияи ҳизбии ба плюрализми қувваҳои сиёсӣ ва муборизаи ҳарифона барои ҳокимияти давлатӣ асос ёфта боигарии устувор ва бунёди ҷаҳони муосир махсуб меёбад.

Айни замон, муҳаққикон барои муайян намудани хусусиятҳои асосии низоми ҳизбӣ, пайгирии афзоиш ва рушди онҳо бо мақсади фароҳам овардани ниҳодҳои нави бештар манфиатнок, ки онҳо ба ҳаёти сиёсии кишвар, аз ҷумла ташаккули низоми бисёрҳизбӣ таъсири мусбат мерасонанд, кӯшиш ба харҷ медиҳанд.

Аслан низоми бисёрҳизбӣ яке аз падидаҳои мусбат дар раванди демократиконии ҷомеа мебошад. Бояд қайд кард, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин ҷода таҷрибаи кофӣ надорад. Ин падида дар ҳаёти сиёсии кишвар, ки дар натиҷаи истиклолияти давлатӣ имконпазир шуд, ханӯз дар марҳилаи аввали рушд қарор дорад. Ҳизбҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон дар рушди касбии худ нахустин қадамҳои худро гузошта, дараҷаи инкишоф ва дастовардҳои онҳо баробарвазн нест. Баъзе аз онҳо ба сифати ифодакунандаи манфиатҳои иҷтимоӣ ва сиёсии гурӯҳҳои муайян дар байни аҳли

ҷомеа манзур гардидаанд, вале бештари онҳо умумимиллӣ нестанд, зеро то ҳол аз чорҷӯбаи танги манфиатҳои ҳизбии худ набаромадаанд.

Имрӯз мо гуфта метавонем, ки дар Тоҷикистон низоми бисёрҳизбӣ ҳанӯз пурра шакл нагирифта, раванди ташаккули касбии ҳизбҳои сиёсӣ идома дорад ва ташаккули сиёсии онҳо дар маҷмӯъ тақдирӣ талаб менамояд.

Падидаи низоми бисёрҳизбӣ дар сохтори сиёсии Тоҷикистон нисбатан нав ва ҳам начандон пурра омӯхташуда мебошад. Таҷқиқоти сотсиологӣ нишон доданд, ки 82,5% пурсидашудагон мавҷудияти бисёрҳизбиро ҳамчун омиле таъсири мусбат дошта дар равандҳои демократиконӣ ва рушди кишвар меҳисобанд; 4% -и шумораи умумии пурсидашудагон мавҷудияти ҳизбҳоро ҳамчун танзимкунанда ва ба эътидол оварандаи вазъи иҷтимоӣ - сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ арзёбӣ мекунанд; 2% ҷонибдори он андеша ҳастанд, ки ҳизбҳо метавонанд дар ҳолати мавҷуд будани муҳити ҳамдигарфаҳмӣ ва алоқаи тарафайн вучуд дошта бошанд; 6% аз пурсидашудагон дар он андешаанд, ки ба ҳизбҳо эҳтиёҷ нест, зеро онҳо дар ҷомеа нисбат ба муттаҳидсозӣ, бештар ба ҷудоиандозӣ оварда мерасонанд [2].

Агар дар илми сиёсатшиносии ғарбӣ мафҳумҳои ташаккули ҳизбҳо «аз боло» ё «аз поён» қобили қабул бошад, нисбати Тоҷикистон метавон қайд кард, ки ҳизбҳо «аз боло» ё «аз поён» дар натиҷаи «тарқиш» дар ҷомеа ба вучуд омадаанд. Аз ин рӯ, ташаккул ва характери ҳизбҳо раванди номураттаб ва сохтори номуайян дорад. Маҳз ҳамин ҷаҳиши яқбора аз низоми якҷаҳизбӣ дар шароити тоталитарӣ ба гуногунандешии идеологӣ дар сурати набудани заминаи ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ боиси номуназзамии раванди ташаккул ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ гардид. Инчунин хусусияти дигари муҳими бисёрҳизбият дар Тоҷикистон ҳузурӣ идеологияи сиёсии гуногунранг аст.

Ҳизбҳои сиёсӣ қисман таҷрибаи кофии мусбат ба даст оварда метавонанд ҷанбаҳои қавӣ ва заифи фаъолияти худро таҳлил намоянд, ба интиҳоботҳои парлумонӣ комилтар омодагӣ гиранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҷомеа беш аз пеш зарурат ва аҳамияти ҳизбҳои сиёсиро дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон дарк намудааст ва мутахассисон, элитаи сиёсӣ, сиёсатмадорон, ҳуқуқшиносон дарк ва эътироф менамоянд, ки бе ҳизбҳои сиёсӣ, гуногунандешии нуқтаи назар ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ бунёди ҷомеаи демократӣ номукин аст.

Вале, мутаассифона, мо бояд дар хотир дошта бошем, ки дар кишварҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла дар Тоҷикистон, "системаи бисёрҳизбӣ ҳанӯз дар он шаклҳои классикӣ, ки дар кишварҳои дорои таҷрибаи ғании фаъолияти системаҳои ҳизбӣ мебошанд ва онҳо муассисаи сиёсии самаранок маҳсуб ёфта дар раванди қабули қарорҳои давлатӣ, аз ҷумла вобаста ба татбиқи манфиатҳои миллӣ ворид мебошанд, таъсис наёфтааст» [3, 7].

Имрӯз баъзе аз ҳизбҳои сиёсии дар ҳудуди ҷумҳурӣ фаъолият дошта ба мардуми кишвар маълум нестанд. Дар бештари ҳолатҳо ин сабаб дар фаъолияти худ ин ҳизбҳо ниҳон аст. Роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ начандон фаъол ҳастанд ва бо интиҳобкунандагони худ бояду шояд сару кор надоранд. Ҷонибдорони ҳизби сиёсӣ асосан қисми зиёди зиёиёни илмӣ буда, ҳизбҳо бар он умеданд, ки ин қишри ҷомеа қобилият дорад ба ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеаи тоҷик таъсир расонад.

Барои таҳкими системаи бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон монеаи асосӣ дар роҳи навсозии фарҳангӣ ва сиёсии ҷомеа номукаммалии фарҳангии сиёсӣ, ҷудоии анъанавии байниминтақавӣ ва муҳолифатҳои амиқи дохилӣ дар ҷомеа мебошад.

Раванди иштироқи ҳизбҳои сиёсии Тоҷикистонро дар интихоботи парлумонии соли 2005 таҳқиқ намуда Бобоев К.Ф. таъкид намуд, ки «интихобот тасдиқ менамояд, ки раванди ташаккули бисёрҳизбият дар Тоҷикистон ҳоло дар марҳилаи ибтидоии рушди худ қарор гирифта, роҷеъ ба ташаккули миқдори муайяни ҳизбҳои сиёсӣ, устувории онҳо, тақсими дақиқи нерӯҳои сиёсӣ суҳан рондан хеле барвақт аст» [4, с.3].

Таҳлили раванди инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ ва мақсадҳои барномавии онҳо ба чунин хулоса меорад, ки ҳизбҳои сиёсии Тоҷикистон ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд. Ба гурӯҳи аввал ҳизбҳои дохил мешаванд, ки бо шиорҳои либералию демократӣ баромад мекунанд ва ҷомеаро ба сӯи демократия ва иқтисодӣ бозорӣ мебаранд. Ба гурӯҳи дуюм ҳизбҳо ва қувваҳои сиёсӣ дохил мешаванд, ки майли чап доранд ва мақсад гузоштаанд, ки арзишҳои ҷомеаи сотсиалистиро аз сари нав барқарор намоянд.

Иштироқи ҳизбҳои сиёсӣ дар интихобот ва ташкили парлумони демократӣ ҳамчунин барои рушди онҳо шароити мусоид фароҳам меоварад – тавассути парлумон ҳизбҳо имконияти иштироқи фаъолнаро дар омода ва қабул кардани қонунҳо пайдо менамоянд.

Чуноне ки Сафаров Л.Ш. қайд менамояд, «Бояд эътироф кард, ки то имрӯз фаъолияти ҳизбҳои сиёсии дар Тоҷикистон амалкунанда дар сатҳи баланди сиёсӣ қарор надорад. Фаъолияти онҳо бештар ба анъанаҳои нигаронида шуда, онҳо ба таври қатъӣ тибқи барномаҳои худ амал мекунанд. Дар муносибатҳои байниҳамдигарӣ низ беаҳамиятӣ зоҳир менамоянд, зеро ҳанӯз як низоми ягонаи аҳзоби сиёсӣ ба вучуд наомада, он ҳанӯз дар марҳилаи ташаккули қарор дорад. Маҳз бо ҳамин сабаб рақобати байниҳизбӣ низ рушд накардааст. Айни замон, ҳизбҳои сиёсӣ дар раванди муайян кардани доктринаҳо ва ҳуҷҷатҳои барномавии худ қарор доранд. Дар натиҷа, сабаби асосии парокандагии ҳизбҳои сиёсиро дар сатҳи пасти фарҳангии сиёсии онҳо, яққонибагии фаъолияти сиёсӣ ва мафкуравии онҳо бояд ҷуст» [5, с. 75].

«Ҳизбҳои сиёсии имрӯза дар Тоҷикистон қудрати таъсири назаррас ба аҳоли надоранд, барои афзудани фаъолияти сиёсии омма таъсири мусбат расонида наметавонанд, мардум ҳоло нақши интихоботро дар демократикунони ҷомеа ҳамчун як падидаи ба принципҳои демократӣ асос ёфта нашинохтаанд», - чунин аст хулосаи муҳаққиқ Бобоев К.Ф. [4, с. 3].

Ба назари мо, ба ҳизбҳои сиёсии Тоҷикистон ҳам дар стратегия ва ҳам дар тактикаи пешбурди муборизаи сиёсӣ тағйирот, тақони ҷиддие зарур аст. Агар роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ фаъолияти сиёсии худро ҷоннок намоянд, пас онҳо метавонанд сеяки курсҳои парлумонро соҳиб шаванд.

Табиист, ки қисми норозии ҷомеа иштибоҳот ва камбудихоро дар соҳаи иҷтимоиву иқтисодӣ нишон медиҳанд ва вазифаи ҳукумат аз он иборат аст, ки танқиди одилона ва созандаи онро ба таври мӯътадил қабул намоянд ва дар вақташ ҷораҳои зарурӣ андешад. Зеро демократия ин ҷараёни мураккаб ва ҳамешагист. Аз ин рӯ, ғалату иштибоҳот ҳамеша ногузиранд, вале дар кишвари демократӣ метавон барои ислоҳи иштибоҳот кори пуртахаррукоро ба роҳ монд. Ин фақат дар шароити мавҷудияти плюрализми солими сиёсӣ ва ширкати фаъолнаи шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсии ҷомеа қобили имкон аст.

Маълум аст, ки тарзи ягонаи ҳалли масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ вучуд надорад. Ҳар гуна модели давлатӣ ва ҷомеа дорои камбудихо низ мебошад. Аз ин рӯ сиёсат бар асоси таносуби дақиқ ҳисобшудаи манфиатҳо бояд ташаккул ёбад. Ҷалби фаъолони шаҳрвандон ба ҳаёти сиёсии кишвар дониши хуби қонунҳо ва платформаи сиёсии ҳизбҳои мавҷударо тақозо мекунад, ки мутаассифона, на ҳамеша ба хоҳишмандон дастрасанд. Гоҳо баъзе фаъолони ҳизбҳои сиёсӣ ва кормандони алоҳидаи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо ба сабаби оғаҳии нокифоя дар бораи оиннома ва барномаҳои ҳизбҳо ба вайронкунии қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ роҳ медиҳанд, ки метавонанд ба нофаҳмӣ ва зуҳури баҳсҳои шадид оварда расонанд.

Созмонҳои ибтидоӣ ноҳиявии ҳизбҳои сиёсӣ низ на ҳама вақт аз қонунҳо, қарорҳои ҳукумат ва ҷораҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ андешидаи давлат огоҳанд, ки боиси тангазариҳои онҳо мегардад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 7 ҳизби сиёсӣ, ки расман аз қайд гузаштаанд, фаъолият доранд, аз он ҷумла вакилони 3 ҳизби сиёсӣ ба парлумони доимоамалкунанда ва касбӣ - Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шудаанд. Дар Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маҷлисҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо низ намояндагони ҳизбҳои гуногун интихоб шудаанд ва амал мекунанд. Раванди инкишофи демократӣ дар ҷомеа ҳарчи бештар рушд намуда, ҳизбҳои созмонҳои нав арзи вучуд менамоянд, ки аз вусъати гуногунакидагӣ ва плюрализми сиёсӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Бояд қайд кард, ки мавҷудият ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар демократиконии умумии сохтори ҷомеа дар Тоҷикистон нақши калон мебозад. Як гурӯҳе бар он ақидаанд, ки ба ҳизбҳо асосан шаҳрвандони фаъол, ки ба фаъолияти сиёсӣ бештар майл доранд ва манфиатҳои ҷамъиятиро ҳамчун манфиати шахсӣ мешуморанд, дохил мешаванд. Гурӯҳи дигар бар он андешаанд, ки одамон барои қонеъ кардани ниятҳои худ барои ишғоли курсҳои мансабӣ ба ҳизб дохил мешаванд. Ба ҳар сурат, чизи асосӣ дар фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ин омӯзиши манфиатҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва кишрҳои аҳоли, инчунин ҳифзи онҳо аст [2].

Интихоботи парлумонии соли 2015-ро ҷамъбаст намуда муҳаққиқи тоҷик Нуралӣ Давлат қайд мекунад, ки «Парлумон бори дигар бисёрҳизбӣ гардид, вале системаи бисёрҳизбӣ мавҷуд нест. Байни ин ду мафҳум фарқияти калон вучуд дорад. Системаи бисёрҳизбӣ, на бисёрҳизбияти одӣ, он гоҳ ташаккул меёбад, ки агар ҳизбҳои сиёсии мавҷуда ба сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳукумати кунунӣ дар кишвар таъсири ҷиддӣ расонида тавонанд [3, с. 7].

Ба ин маънӣ, дар кишвари мо алҳол дар бораи бисёрҳизбияти одӣ, ки ҳизбҳои дар таркиби он ҷой дошта ба сиёсати ҳукумат чандон таъсири назаррас расонида наметавонанд, сухан рондан мумкин аст. Мутаносибан, сохтори парлумонӣ ва фаъолияти он низ дар Тоҷикистон дар ҳамин радиқ қарор дорад.

Вазъияти сиёсии солҳои охир, раванди демократиконии ҳаёти иҷтимоӣ, плюрализми сиёсии ҷомеа, ислоҳоти сиёсӣ ва тағйироти бунёдии сохтори сиёсӣ иҷтимоӣ ҷомеа барои сифатан беҳтар гардидани муносибатҳои ҳизбӣ шароити мусоид фароҳам овард. Аз ин рӯ, имрӯз вазифаи асосии ҳизбҳои сиёсӣ он аст, ки ба таҳкими мавқеи худ дар ташаккули парлумон, иштирок дар интихоботи парлумонии оянда ва дигар ҷорабиниҳои сиёсӣ кӯшиш ба харҷ диҳад.

Хулоса, халқи тоҷик дар марҳалаи аввали эҷоди ҷомеаи демократӣ қарор дорад. Бинобар ин таҷрибаи сиёсии кофӣ зарур аст, то ки фаъолияти ҳамаи ҳизбҳои сиёсӣ пухта ва дар шароити ором бо риояи назокатҳои сиёсӣ ва ахлоқӣ ҷараён гирад. Бо дарки воқеаҳои гузашта зарур аст, ки психологияи миллӣ, анъанаву суннатҳои маҳалло, одоби ахлоқи таърихан ташаккулёфтаи халқамон дар назар гирифта шавад. Ҳоло таҷрибаи хубе андӯхта шудааст, ки барои мустаҳкам шудани асосҳои давлати демократӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ дар Тоҷикистон хеле боарзиш аст. Бесабаб нест, ки таҷрибаи сулҳи Тоҷикистонро бисёр кишварҳои ғарбӣ ва созмонҳои байналмилалӣ меомӯзанд. Ҳамчунин имрӯз дар ҷумҳурии мо созмонҳои байналмилалӣ фаъолият доранд ва ҳамкориҳои сохторҳои ҳокимияти давлатӣ ва ташкилотҳои ғайриҳукумати бо онҳо ҳамаҷониба идома дорад.

Қорҳои мусбат ва гуфтугӯи созанда дар доираи семинарҳо ва конфронсҳо бо иштироки ҳизбҳои сиёсӣ низ анҷом дода шудааст, ки барои таҳкими раванди демократӣ муҳим мебошад. Дар ҷанд соли охир гуфтугӯ ва мулоқотҳои ҳизбҳои сиёсӣ ба як низоми доимӣ ворид шуда, бахсҳои дар ин мулоқотҳо сурат гирифта, барои истехкоми раванди демократӣ дар ҷомеаи мо, бешубҳа, аҳамият дошанд.

Дар Тоҷикистон дар шароити кунунии кишвар мақсади асосии ҳизбҳои сиёсӣ дар манзари ҷомеа кӯшиши муаррифии худ ҳамчун як нерӯи созанда аст, ки дар доираи қонунгузорӣ фаъолият менамояд. Бинобар ин, воқеияти сиёсӣ ва иҷтимоии ҷомеа талаб мекунад, ки ҳизбҳои сиёсӣ пешсафи равандҳои инкишофи ҷамъият гарданд ва фаъолон дар мустаҳкам намудани сохтори сиёсӣ, дар ташаккул ва рушди парламентаризм иштирок намоанд.

Аз ин бармеояд, ки баҳри иҷрои мақсадҳои худ онҳо бояд ҳамкориро бо сохторҳои мақомоти давлатӣ вусъат диҳанд. Роҳбарони ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ бояд амиқ дарк намоанд, ки онҳо барои фардои давлату давлатдорӣ тоҷикон, сулҳу субот, ваҳдати ягонагӣ ва барои ояндаи дурахшони Тоҷикистон ва нуфузи он дар ҷомеаи ҷаҳонӣ фаъолият менамоянд.

Калидвожаҳо: ҳизбҳои сиёсӣ, системаҳои ҳизбӣ, бисёрҳизбият, системаи бисёрҳизбӣ, муносибатҳои ҳизбӣ, рақобати байниҳизбӣ.

Пайнавишт:

1. Страны мира. Современный справочник.- М., 2004. - 607 с.
2. Джалитов К. Многопартийная система и демократические процессы в Таджикистане // Бизнес и Политика.- №6 (594). 10.02.2005.
3. Дьяченко С. Политические партии Казахстана в избирательной кампании 2005 года: уроки, выводы, перспективы // Центральная Азия и Кавказ. – 2006. №4 (46). -176 с.
4. Бобоев К.Ф. Политические партии на выборах 2005 года: Справочник. – Душанбе: Ирфон, 2005.- 138 с.
5. Сафаров, Л.Ш. Роль политических партий в становлении и развитии парламентаризма в Таджикистане: проблемы и перспективы: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Сафаров Лохути Шарифович.- Душанбе, 2015.- 154с.
6. Давлат, Нурали. Многопартийность по-таджикски, или фикция в масштабах страны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.tj/ru/newspaper/article/> (дата обращения: 29.02.2016).

Reference Literature:

1. *Counties of the World. Modern reference book.* – M., 2004. – 607 pp.
2. *Djalilov K. Multiparty System and Democratic Processes in Tajikistan // Business and Politics, # 6 (594). 10.02.2005.*
3. *Political Parties of Kazakhstan in the Electoral Campaign of 2005: Lessons, Inferences, Prospects // Central Asia and Caucasus.* – 2006, # 4 (46).- 176 c.
4. *Boboyev K.F. Political Parties at Elections - 2005: reference-book.* - Dushanbe: Cognition, 2005.- 138 p.
5. *Safarov L.Sh. The Role of Political Parties in Formation and Development of Parliamentism in Tajikistan: Problems and Prospects: candidate dissertation in politology.* – Dushanbe. 2015.- 154 p.
6. *Nurali Davlat. Multipartyness in Tajik, or Fictitiousness in Country's Scales [Electronic resource].* – Regime of availability: <http://news.tj/ru/newspaper/article/> (date of address: 29.02.2016).